

Perla BARTALOŠOVÁ

REDEFINOVANIE SOCIÁLNEJ SKUPINY SENIOROV NA ZÁKLADE NOVÝCH PRÍSTUPOV V JAZYKOVEDE¹

Redefinition the Social Group of Old Peoples on Basis of New Approaches in Linguistic

Keywords: *redefinition, social group, old people, intergenerational communication, interactive stylistic, interactive sociolinguistic*

Contact: *Univerzita Komenského v Bratislave; bartalov13@uniba.sk*

Úvod

Cieľom predkladaného príspevku je na základe nových prístupov v jazykovede redefinovať sociálnu skupinu seniorov. Doterajšie definície totiž celkom neodrkajú reálny obraz seniorov, keďže ten sa v čase globalizácie relativizuje, pretože sa kvalitatívne mení aj vnútorná štruktúra ľudí nad 65 rokov. Je potrebné, aby sa vedecké poznanie posunulo k autentickejšiemu reflektovaniu reálnej situácie. K tejto redefinícii pritom využijem nové prístupy v jazykovede z oblasti interakčnej štylistiky, resp. sociolinguistiky.

1 Definície seniorov

Už v samotnom úvode tejto kapitoly je potrebné zdôrazniť, že pojem senior je pomenovanie, ktoré sa v posledných desiatkach rokov začalo používať vo verejnom, aj odbornom diskurze ako synonymum pre označenie starého človeka. Môžeme pritom skonštatovať, že sa na dané pomenovanie zatiaľ neviažu žiadne citovo hodnotiace konotácie. Termín senior nahrádza a zastrešuje iné terminologické vymedzenia, ktoré vznikli na pôde lekárskejších, psychologických, sociologických a iných vedných disciplín na označenie staršieho človeka (Čornaničová 2007: 10). Jedným z takých pomenovaní

---

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektov VEGA 2/0014/19 Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka a APVV 18-0176 Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka.

je aj výraz *geront*², ktorý označuje osobu v postproduktívnom veku³ (Bartalošová 2018: 294). Etymologicky je pojem odvodený od gréckeho γέρονς – *gerón* (starý človek). Daný výraz sa nachádza aj v pomenovaniach rôznych disciplín, napr. gerontológia (v rámci lekárskeho vied), alebo sociálna gerontológia⁴ (v rámci sociálnych vied), v niektorých prípadoch sa s ním stretávame aj v rámci pomenovania odvetvia jazykovedy venujúceho sa jazyku seniorov – gerontolingvistika (Bartalošová 2018: 294). Práve v prípade výrazu *geront* môžeme hovoriť o postupnom navrstvení negatívnej konotácie, pretože v bežnom jazyku sa daný výraz používa skôr s pejoratívnym nádychom, napr. „*Chorý štát, ktorý podporuje gerontov na úkor dorastu!*“⁵. Je možné predpokladať, že aj vďaka jeho pejoratívnemu nádychu sa v bežnom diskurze, aj v odbornej literatúre používa viac pojem *senior*. Ďalším pomenovaním je výraz *starší dospelí*, ktorý pochádza z americkej tradície (*edlery adults*) (porov. Kemper 1987; Kohrt, Kucharczik 2003: 29). Cieľom tohto príspevku však nie je zhrnúť, akými výrazmi sa seniori v odbornom diskurze označujú, ale zhodnotiť, čo je obsahom týchto synonym, ktoré sa používajú na označenie starších ľudí. Otázkou je, kto sú seniori. Existuje viacero aspektov pri prístupoch k definícii seniorov. Môžeme spomenúť štyri primárne faktory, ktoré sú v komplementárnom vzťahu⁶ a vplyvajú na tieto definície:

a) **biologický faktor** – spočíva vo vonkajších a vnútorných zmenách, ktoré naznačujú starnutie organizmu. Podľa týchto definícií sú seniormi tí starí ľudia, na ktorých sa prejavili vonkajšie zmeny starnutia organizmu (zošedivenie vlasov, zvráskavenie pokožky) alebo vnútorné zmeny spôsobené starnutím (zabúdanie; spomalené rozprávanie, porozumenie, činnosti; choroby).

b) **administratívny faktor** – definície ovplyvnené administratívnym faktorom charakterizujú seniorov ako ľudí, ktorí dovŕšili istý kalendárny vek. Niektorí autori (porov. napr. Sýkorová 2007) uvádzajú vek 60 rokov ako hranicu, odkedy môžeme niekoho považovať za seniora. V posledných rokoch sa ohraničenie seniorského veku posunulo k hranici 65 rokov. Uvádzajú tak mnohí autori, napr. H. Haškovcová (2010) alebo P. Bartalošová (2018) a iní. Toto ohraničenie staroby je ovplyvnené vekom nástupu do dôchodku a taktiež je založené na priemernom veku, akého sa ľudia dožívajú (stredná dĺžka života). V rámci tejto administratívnej hranice sa neustále stretávame s posunom.

---

² V databáze Slovenského národného korpusu (prim-8.0-public-sane) sa výraz „geront“ nachádza len v 306 prípadoch (2020-04-29).

³ Porov. *Slovník súčasného slovenského jazyka A–G*.

⁴ Sociálna gerontológia sa venuje spoločenským, ekonomickým, legislatívnym a iným aspektom života v starobe.

⁵ Príklad z databázy Slovenského národného korpusu – prim-8.0-public-sane (2020-04-29).

⁶ Hoci tieto faktory sú v komplementárnom vzťahu, tak nie všetky definície musia zahŕňať všetky z uvedených faktorov.

d) **sociálny faktor** – definície ovplyvnené sociálnym faktorom charakterizujú seniorov na základe **spoločenského obrazu** o senioroch, ktorý sa spája so sociálnymi rolami seniorov. Tieto sociálne roly pozostávajú zo štandardizovaných stereotypov o senioroch, ktoré sú časovo a kultúrne relatívne⁷. Tieto stereotypy spoluvytvárajú spoločenský obraz o senioroch, ktorý zároveň ovplyvňuje aj komunikáciu s nimi. Treba však skonštatovať, že vplyvajú nielen na to, akú podobu má komunikácia mladých so staršími ľuďmi, ale aj na to, ako samotní seniori komunikujú. Spoločenský obraz o senioroch totiž ovplyvňuje aj ich sebaobraz (Bartalošová 2020a rukopis: 4). A. Kruse a E. Schmitt (2006) alebo L. Vidovičová (2006) či T. Tošnerová (2002) uvádzajú nasledujúce stereotypy o starších ľuďoch: *„mnoho starých ľudí sa v súčasnom svete nevyzná; starí ľudia sú osamelí, starý človek už má najlepšie roky za sebou; starí ľudia predstavujú pre štátny rozpočet príliš veľkú záťaž; väčšina starých ľudí od svojej rodiny očakáva príliš mnoho podpory a starostlivosti“*.

d) **psychologický faktor** – kým sociálny faktor pri definíciách berie do úvahy obraz seniorov v diskurze, tak psychologický faktor kladie dôraz na sebaobraz seniorov. Na **sebapoňatie** seniora pritom vplyva to, akú má osobnosť, či je aktívny/pasívny, avšak aj spoločenský obraz o senioroch, ľudia sa totiž okrem iného hodnotia aj na základe toho, ako ich vnímajú iní ľudia, ako ich vníma spoločnosť. Tento jav sa označuje ako odzrkadľujúce hodnotenie (Brown 1998: 2). Sebavnímanie seniorov je na jednej strane ovplyvnené štandardizovanými stereotypmi o senioroch, na druhej strane ich osobnosťou. Aktívnejší seniori môžu mať pozitívnejšie sebahodnotenie a pozitívnejší vzťah k novým veciam, a naopak, pasívnejší seniori môžu byť viac depresívni a môžu mať tendenciu prepadať role seniora, ktorý je závislý od svojho okolia, cíti sa zbytočný a nepovažuje za potrebné osvojiť si nové, cudzie výrazy (porov. Bartalošová 2020a).

2 Typy seniorov na základe príkladov z vlastného výskumu⁸

Interakčná štylistika v komunikačno-pragmatickom rámci reorientuje záujem štylistiky v komunikačno-pragmatickom rámci na sféru každodennej komunikácie, na bežný prejav, ktorý sa skúma kvalitatívnymi výskumnými metódami (Orgoňová, Bohunická

---

⁷ To znamená, že v minulosti sa mohli so seniormi spájať iné stereotypy, napr. považovali sa za múdrych ľudí, ktorí predávali skúsenosti z generácie na generáciu, avšak dnes pod vplyvom vzniku nových informačných technológií sa tento stereotyp prehodnotil. Zároveň môžu v iných kultúrach (napr. v Afrike alebo v Ázii) vnímať seniorov inak ako na Slovensku.

⁸ Výskum vznikol v rámci písania dizertačnej práce s názvom Jazyk seniorov z hľadiska sociolingvistiky. Rozhovory som realizovala v júli až v novembri 2018 na vzorke 22 respondentov nad 65 rokov v rámci kvalitatívnej metodológie výskumu podľa téz J. Hendla (2005), alebo tiež H. Garfinkela (1967) a konverzačných analytikov. Kvalitatívny výskum spočíva v tom, že nejde o zisťovanie štatisticky relevantných názorov v opozícii „áno – nie“, ale o vnáranie sa do prípadových štúdií na báze osobných rozhovorov výskumníka s respondentmi v snahe o dôkladné empirické sondy do sociálnych javov bežného života.

2018). V rámci medzigeneračnej komunikácie možno hovoriť o dvoch kľúčových konceptoch, a to o akomodácii, napríklad hovoriaceho (v prízvuku, vo výbere slov, prozódii, neverbálnej komunikácii, či v iných zložkách) a o asimilácii, v rámci ktorej sa hovoriaci neprispôsobuje prijímateľovi, ale udržiava si vlastný štýl prejavu. V komunikácii mladých so seniormi môžeme hovoriť napr. o príklade, keď mladí v komunikácii so seniormi nepoužívajú anglicizmy, lebo predpokladajú, že seniori tieto výrazy nepoznajú (Bartalošová 2020b rukopis). V nasledujúcej časti exemplifikujeme dva typy starších ľudí nad 65 rokov, ktorých rozlišujeme podľa ich spôsobu prejavu (najmä podľa používania anglicizmov v ich prejave a využívania 1. osoby množného čísla alebo 3. osoby množného čísla v prípade rozprávania o senioroch).

a) Príklad z prejavov „pasívnych“ seniorov, ktorí nepoužívajú anglicizmy

Medzi respondentmi sa našli takí seniori, ktorí uvádzali, že nechcú, aby s nimi mladí ľudia používali anglicizmy, lebo im nerozumejú. Zároveň jedna respondentka reagovala hnevom, keď sa počas nakupovania stretla s takým tovarom, na ktorom boli len anglické nápisy: R1⁹: „*To sa hnevám, lebo my tomu nerozumieme*“. „*Ja im nerozumiem a hnevám sa za to! Aj na obchodoch nápis! Keď je na obchode nápis, čert to ber, ale keď je aj na tovare a nie je tam po slovensky uvedené, tak by som to hodila niekam do kúta¹⁰*“. Respondentka vo svojom prejave generalizuje a hovorí z perspektívy seniorskej skupiny v 1. osobe množného čísla.

b) Príklady aktívnych starších ľudí používajúcich anglicizmy vo svojom prejave

Viacero starších ľudí v rámci výskumného súboru cestovali, a to nielen v rámci Slovenska, ale aj do zahraničia na dovolenky, napr. v rámci Európy, Ameriky, Afriky alebo Ázie. Respondentka č. 2 uvádza, že na dovolenke v Turecku nemusela ovládať angličtinu: „*S tým, že sme boli ôsmi alebo desiaty – my sme mali tú slovenskú komunikáciu a s nimi sme sa nepotrebovali komunikovať, čo potrebujete jedlá, obedy, raňajky a večere tam bolo všetko, **ultra al inkluzív** (mienené **ultra all inclusive**)*“. V ďalšom svojom vyjadrení využíva viacero nových výrazov: Napr.: R2: „*Dávam si napríklad **čia** (mienené **chia**) semienka (...) najprv to dám do **smú:ti:** (mienené **smoothie**)*“.

⁹ Respondentka č. 1 je 85-ročná žena, ktorá už je na dôchodku. Žije v Bratislave. Autorka respondentku predtým nepoznala. Spoznali sa počas realizácie rozhovoru. Rozhovor bol nahrávaný v oddelení dlhodobo chorých v špecializovanej geriatrickej nemocnici v Podunajských Biskupiciach (Bratislava II).

¹⁰ Ukážky z rozhovorov uvádzam v prepise na základe odbornej literatúry: Kaderka, P., Svobodová, Z. Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru. Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů. In: *Jazykovědné aktuality*. Praha: Jazykovědné sdružení České republiky, 2006 (43/3), s. 18–51. Dostupné na: <http://www.jazykovednesdruzeni.cz/JA0634.pdf>.

Ďalej sme sa v prejavoch niektorých starších respondentov stretli s ageizmom¹¹. Na otázku, či by slovník anglicizmov pomohol starším ľuďom pochopiť anglicizmy, ktoré sa v súčasnosti v každodennej komunikácii vyskytujú, odpovedal: R3¹²: „*myslím, že nie, lebo seniori majú problém zapnúť si mobil a v ňom si to pozrieť a nie si ešte v nejakom slovníku hľadať*“. Daný respondent má 65 rokov, zatiaľ sa však nevníma ako senior, nestotožňuje so stereotypmi, ktoré sa spájajú so sociálnou rolou seniora, a preto sa ani nepovažuje za člena tejto sociálnej skupiny. Môžeme si pritom všimnúť, že o senioroch hovorí v 3. osobe množného čísla: „oni“.

3 Doterajšie zistenia a redefinácia seniorov

Je možné skonštatovať, že na to, kto je v spoločnosti vnímaný ako senior, vplývajú hlavne štyri primárne faktory, a to a) **biologický vek** (biologické zmeny, vonkajšie a vnútorné zmeny spôsobené starnutím organizmu), b) **kalendárny vek** (administratívna veková hranica), c) **spoločenský obraz** o senioroch (štandardizované stereotypy) a d) **sebapoňatie** seniora (typ osobnosti, či je človek aktívny/pasívny). V odbornej literatúre sa stretávame s definíciou seniorov najčastejšie na základe ich kalendárneho (chronologického) veku, pričom ten vnímame ako typický jav sociálneho konštruktú a túto definíciu hodnotíme ako nepostačujúcu. Zároveň si myslíme, že nestačí skonštatovať, že senior je človek, s ktorým sa spájajú sociálne stereotypy spájajúce sa so sociálnou rolou seniora. Ako najdôležitejší faktor sa ukazuje byť práve faktor psychologický, ktorý vplýva na sebavnímanie, sebaobraz konkrétneho staršieho človeka. Treba skonštatovať, že v súčasnosti je na Slovensku početná skupina ľudí nad 65 rokov, ktorí sú aktívni, finančne nezávislí, v plnom sociálnom a pracovnom nasadení držiaci štandardne kontakt s napredovaním modernizácie, a teda osvojujú si aj bežné nové výrazy spájajúce sa s týmito inováciami, napr. učitelia alebo lekári. Bežní používatelia jazyka by v komunikácii s takýmito ľuďmi nezjednodušovali svoj prejav, z komunikácie by im totiž ani nevyplynula takáto potreba. Vek 65 rokov teda nemôžeme vnímať ako striktnú hranicu, iba ako administratívny medzník. Ako hranicu nemôžeme vnímať ani sivé vlasy, či spomalené zmysly. Dôležité je sebapoňatie seniora, ktorý sa ani nad 65 rokov nemusí vnímať ako príslušník tejto sociálnej skupiny, čomu nasvedčujú aj uvedené príklady z vlastného výskumu. **Preto ako seniorov vnímame tých ľudí vo vyššom veku, ktorí sú obyčajne už dôchodcovia (nepracujú) a sú pasívni, čo teda vplýva na sociálnu izoláciu týchto ľudí a na to, že nedržia krok s „napredovaním“ a neosvojujú si teda výrazy súvisiace s týmto „vývinom“.** Títo

¹¹ Ageizmus je diskriminácia na základe veku.

¹² Respondent č. 3 je 65-ročný senior, ktorý je aktívny, cestuje. Stretáva sa s mladšími ľuďmi. Autorka respondentu pred rozhovorom nepoznala.

seniori sa cítia byť súčasťou tejto sociálnej skupiny a stotožňujú sa s vekovými stereotypmi viažucimi sa so sociálnou rolou tejto generačnej skupiny. To, či sa človek vníma ako príslušník seniorskej sociálnej skupiny, možno zistiť aj v podvedomých prejavoch človeka, ktorý vo svojom prejave pri komunikácii o senioroch hovorí o inej skupine, čo sa objavilo aj v príkladoch z nášho výskumu, napr. 65-ročný človek hovorí o senioroch v 3. osobe plurálu „*seniori sa už nič nové nenaučia*“, a naopak, ak sa považuje za príslušníka skupiny seniorov, tak v prvej osobe plurálu: „*my už sa tie nové veci nenaučíme*“.

Záver

Cieľom predkladaného príspevku bolo na základe nových prístupov v jazykovede, a to kvalitatívnej analýzy medzigeneračnej komunikácie redefinovať sociálnu skupinu seniorov. Na úvod príspevku sme uviedli a charakterizovali štyri základné faktory, ktoré vplývajú na definíciu seniorov, a to biologický, administratívny, sociálny a psychologický faktor. Následne sme uviedli príklady z vlastného výskumu, na základe ktorých sme ilustrovali dva možné obrazy starších ľudí. To, či sa ľudia cítia ako seniori závisí hlavne od osobnosti človeka a toho, či je aktívny/pasívny, či sa zaujíma o verejné dianie, či cestuje a pod. Na základe našich zistení sme na záver príspevku redefinovali sociálnu skupinu seniorov nasledovne: **Sú to ľudia vo vyššom veku, ktorí sú obyčajne už dôchodcovia (nepracujú) a sú pasívni, čo teda vplýva na sociálnu izoláciu týchto ľudí a na to, že nedržia krok s „napredovaním“ a neosvojujú si teda výrazy súvisiace s týmto „vývinom“.**

Summary

The aim of the presented paper was to redefine the social group of old people. At the beginning we introduced and characterized four basic factors that affect the definition of old people: biological, administrative, social and psychological factors. Subsequently we illustrated two possible images of older people based on examples from our own research. At the end of the article we redefined the social group of seniors as follows: **They are older people who are usually retired (no longer working) and are passive, which affects the social isolation of these people and the fact that they do not keep up with "whether they are not adopting terms related to this "development".**

Literatúra

- Bartalošová, P.** Postoje seniorov k anglicizmom v slovenčine (Na základe sociolingvistickej sondy z oblasti Trenčína). *Slovenská reč*. 2018 (83), s. 292–310.
- Bartalošová, P.** *Jazyk seniorov z hľadiska sociolingvistiky*. Bratislava: Veda. 2020a.
- Bartalošová, P.** Akomodačno-asimilačné procesy v intergeneračnej komunikácii. *Slovenská reč*. 2020b (85). Rukopis.
- Brown, D. J.** *The Self*. New York: McGraw-Hill, 1998.
- Čornaničová, R.** *Edukácia seniorov*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007.
- Garfinkel, H.** *Studies in Ethnomethodology*. Los Angeles: University of California, 1967.
- Hendl, J.** *Kvalitatívny výzkum*. Praha: Portál, 2005.
- Kaderka, P., Svobodová, Z.** Jak prepisovat audiovizuální záznam rozhovoru? Manuál pro prepisovatele televizních diskusních pořadů. *Jazykovědné aktuality*. 2006 (43/3), s. 18–51.
- Kemper, S.** Life-span changes in syntactic complexity. *Journal of Gerontology*. 1987 (42), s. 323–328.
- Kohrt, M., Kucharczik, K.** „Sprache“ – unter besonderer Berücksichtigung von „Jugend“ and „Alter“. In: Fiehler, R., Thimm, C. (eds.) *Sprache und Kommunikation im Alter*. Radolfzell: Verlag für Gesprächsforschung, 2003, s. 17–37.
- Kruse, A., Schmitt, E.** A multidimensional scale for the measurement of agreement with age stereotypes and the salience of age in social interaction. *Ageing Society*. 2006 (26), s. 393–411.
- Orgoňová, O., Bohunická, A.** *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018.
- Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A–G*. Buzássyová, K., Jarošová, A. (eds.) Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. (kolektív autorov: Ľ. Balážová, K. Buzássyová, M. Čierna, B. Holičová, N. Janočková, A. (Adriana) Oravcová, A. (Anna) Oravcová, M. Petrufová, E. Porubská, A. Šebestová, A. Šufliarska, M. Zamborová).

Sýkorová, D. *Autonomie ve stáří: kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2007.

Tošnerová, T. *Ageizmus – průvodce stereotypy a mýty o stáří*. Praha: Ambulance pro poruchy paměti, Ústav lékařské etiky 3. LF UK a FN Královské Vinohrady, 2002.

Vidovičová, L. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2006.

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0